Devra Lehmann

SOKRAT

ŽIVLJENJE, KI GA JE VREDNO ŽIVETI

Prevedel Gašper Kvartič

1837

PRVO POGLAVJE

MESTO BOGOV IN LJUDI

SEDEMDESET LET PRED PRIZOROM V ATENSKI celici sta mož po imenu Sofronisk in ženska po imenu Fajnareta prag svojega doma okrasila z vencem iz oljke. Šteje se približno leto 469, nahajamo se v *demi* oziroma okrožju Alopeka, ki je del *polis* oziroma mestne države Aten. Polis Atene stoji na polotoku na vzhodu Grčije, znanem pod imenom Atika, njeno jedro pa predstavlja velemesto z istim imenom – Atene – ki se nahaja le dober kilometer severozahodno od bivališča našega para.

Okras na vratih je predstavljal novico – Fajnareta je povila sina. Otročiček je ime dobil pri starosti desetih dni, ko je dokazal, da je dovolj krepek za življenje. Sofronisk in Fajnareta sta izbrala ime »Sokrat«, ki je pojem čilosti (σῶς [sōs]) spajal z idejo moči (κράτος [krátos]). Očitno so mu bili bogovi naklonjeni;

med odraščanjem je fant izkazal tako telesno moč kot silo razuma – čeravno zaradi debelih ustnic, ploskega nosu, širokih nosnic in razmaknjenih, izbuljenih oči ni nikoli obveljal za prav lepega človeka.

Kolikor vemo, je bil Sofronisk kamnosek. Svojo delavnico je, kot mnogo drugih obrtnikov, imel najbrž kar v veži svojega doma. Če je ravnal kot večina, pa z zgodnjo vzgojo svojega sina ni imel dosti opraviti. Večini Atenčanov je dom predstavljal prostor za obed, spanje in počitek ob bolezni; tisti pravi življenjski opravki – poleg finančne preskrbe – so se odvijali na javnih prostorih, ob pogovoru, v političnih dejavnostih in športnem udejstvovanju. Fajnaretino življenje je bilo povsem drugačno. Kakor druge žene je večinoma ostajala doma, kjer se je spopadala z neskončno vrsto gospodinjskih opravkov. Medtem ko je predla, tkala in šivala za družino, se je ob njenih nogah igral mali Sokrat.

Vsakdan tega malega fantiča je bil zamejen in temačen. V hiši iz sušene opeke, kjer so bivali, je bilo moč najti le najosnovnejšo opremo, okenske odprtine pa so bile večino časa zapahnjene pred soncem in vetrom. Toda Sokrat je kmalu razumel, da je njegovo življenje del mnogo širšega, bolj čarobnega

sveta. Izvedel je, da njegov rod prihaja od Dedala, največjega arhitekta, kar jih je kdaj bilo – prav tistega Dedala, ki je sebi in svojemu sinu Ikarju izdelal umetelna krila, da sta z njimi s Krete pobegnila pred zlobnim kraljem Minosom. Zgodba se sicer konča tragično, z Ikarjevo smrtjo, toda težko bi našel bolj vrlega prednika od Dedala, vrhunskega izumitelja. Poleg tega je bil tudi Dedal sam potomec nekega drugega obrtnika, in sicer prav boga kovaštva Hefajsta, ta pa je bil sin Zevsa, in tako je Sokrat zgodbi svojega rodu lahko sledil prav do vrhovnega vladarja Olimpa.

Bogov je bilo povsod najti lepo število. Sokratov dom je prav kakor vsaka druga atenska hiša vseboval oltar Hestiji, boginji ognjišča, mesto in okoliška dežela pa sta bila posejana z raznovrstnimi templji in svetinjami, posvečenimi temu in onemu božanstvu. O prisotnosti in veličini bogov je pričala že sama geografija – stožičasta gora Likabet na severovzhodu ni bila le kamninasta vzpetina, pač pa je iz rok padla sami Ateni, ko so jo presenetile neke slabe novice. Areopag, goličava na severozahodu, je bil kraj, kjer so Aresu, bogu vojne, drugi bogovi sodili glede umora Pozejdonovega sina in ga oprostili.

Toda najlepša zgodba je govorila o akropoli, planoti na sredi mesta. Atene so že v najzgodnejšem obdobju izkazovale izjemno lepoto, ki je tako boginjo Ateno kot boga Pozejdona prepričala, da naj Atene vzameta za svoje. Ker pa mesto ni moglo hkrati pripadati obema, sta drug drugega izzvala na tekmovanje: vsak od njiju naj prebivalcem mesta ponudi nekaj v dar, boljši dar pa odloči zmagovalca. V spremstvu bodočih Atenčanov sta se boga tako vzpela na akropolo in tekmovanje se je pričelo. Prvi na vrsti je bil Pozejdon, bog morja. S svojim trizobom je udaril po skali, iz katere je brž pritekel žuboreč potok. Gledalci so bili očarani – seveda, saj mesto brez vode ne more živeti. Očaranost pa se je kmalu spremenila v razočaranost, saj je bila voda iz skale slana. Pozejdonov dar je bil tako neuporaben. Naslednja je bila Atena, ki je iz gole zemlje v življenje priklicala oljčno drevo. Tokrat je bila očaranost povsem upravičena, saj oljka daje olive, olje in les. Atena je tako zmagala v tekmovanju, si prilastila mesto in mu dala svoje ime.

Ta zgodba pojasnjuje temeljno vlogo, ki jo je boginja Atena uživala pri najsijajnejšem prazniku tega grškega polisa. Sokratu so

pogosti prazniki za tega ali onega boga prinesli marsikatero priložnost za odmik od vsakodnevnih opravkov, toda noben od teh se ni mogel kosati z Ateninim praznikom, velikimi *panatenajami*, ki so ga zaradi veličastnosti prirejali le vsaka štiri leta. Vrhunec praznika je bil razigran sprevod po široki cesti do akropole, pri katerem so sodelovali vsi, celo ženske, obiskovalci, sužnji in tujci, od katerih ni nihče imel državljanskih pravic. Sokrat je tičal na ramenih svojega očeta in iznad okrašenih košar, posajenih na glavah mladenk, zrl v pravo pravcato ladjo, ki je drsela po mestnih ulicah. Na njen jambor je bil pritrjen poseben dar za boginjo Ateno – bogato okrašen *peplos,* dolga obleka, ki jo je v nekaj mesecih skrbno stkala in izvezla izbrana skupina devic. Peplos je po sprevodu nadel najsvetejši predmet v mestu, leseni kip boginje Atene, ki je bil skrbno shranjen na sami akropoli, ob Atenini oljki, poleg Pozejdonovega vrelca slane vode. Kot je znal povedati vsak, je ta cenjeni kip v polni opravi z nebes padel naravnost na zemljo.

Bogovi so Sokratu pomagali izgraditi identiteto in pomembno oblikovali njegovo zavedanje časa in prostora. Toda v čudovitem svetu onkraj Sokratovega doma iz sušenega

ATENA
Ker je bila Atena zaščitnica svojega mesta, so Atenčani radi poudarjali njen vojaški značaj. Na tej sliki o tem priča čelada, ki jo nosi, pa tudi prsna plošča s podobo Meduze, ki jo je Atena pomagala pokončati.

Lansdownški doprsni kip Atene iz mesta Velletri, rimska kopija iz 2. stoletja grškega izvirnika iz pribl. 430–420 pr. Kr. avtorja Krezilasa. Los Angeles County Museum of Art.

blata so živeli tudi povsem običajni ljudje – ljudje, ki so dosegli izjemne stvari. Že njegovi starši so mu lahko pripovedovali o dogodkih komaj deset let pred njegovim rojstvom, ko je Grčijo skušala zavzeti Perzija, najmogočnejše kraljestvo starega sveta. Leta 490 so Perzijci izpeljali prvi neuspeli poskus, zato so leta 480 napeli vse sile. Vrnili so se z grozečimi kopenskimi in pomorskimi silami in Grčiji se je slabo pisalo. Na njihovi poti po celini proti jugu so Perzijci strli eno polis za drugo in prav kmalu med sovražnimi silami in samimi Atenami ni stalo nič več.

Preplašeni Atenci so nasvet poiskali pri Apolonovem oraklju v Delfih, približno sto dvajset kilometrov proti severozahodu. Orakelj je bil posvečena oseba, za katero je veljalo, da prenaša sporočila bogov, čeravno pogosto na precej nejasen način. Odgovor Atencem je bil še posebej skrivnosten:

»Tritorojenki[1] *bo Zevs, ki vidi široko, naklonil čvrsto leseno zidovje, tebi v korist in otrokom.«*[2]

[1] Epitet boginje Atene; metonimično tudi naziv za prebivalce Aten (op. prev.).

[2] Prevod Antona Sovreta: »Pač pa je zid lesen dal Zeus gromovnik Ateni, ta je nepremagljiv pa rešil bo tebe in tvoje.« (Herodot, *Zgodbe,* 1955)

Po burni nekajdnevni razpravi so Atenci sklenili, da »leseno zidovje« pomeni njihovo pomorsko silo, in tako so se lotili izgradnje dvesto novih ladij. Takega projekta si sicer v finančnem smislu polis ne bi mogla privoščiti, če ne bi po srečnem naključju na jugovzhodnem delu Atike ravno odkrili nahajališča srebra. Sprva so bili nepričakovani zaklad nameravali razdeliti med prebivalstvo, a so nato izglasovali, naj se sredstva raje namenijo za izgradnjo ladij. Odločitev se je izkazala za modro.

Atenci, ki se proti prihajajočemu sovragu niso dejavno borili v pehotnih silah ali na morju, so se umaknili na otok Salamino, ki je ležal preko ožine na jugu. Mesto je bilo tako zapuščeno in brez obrambe, ubežniki pa so s salaminskih gričev lahko le z grozo opazovali, kako se njihovi domovi, delavnice, javne zgradbe in svetišča sesedajo v pepel pod sovražnimi zublji. Na morju je bilo stanje dozdevno nekoliko boljše. Čeravno je bila atenska mornarica dokaj neizkušena, so njeni strategi brž doumeli, da se bo velikost perzijske pomorske sile skupaj z njenimi zastrašujočimi manevri, ki so na odprtem morju delovali tako uničujoče, v ožinah spremenila v šibko točko. Morski prostor med Salamino in celino je bil za to nalogo izjemno

ustrezen in tako so Atenci svojega neprevidnega sovražnika speljali tja. Izkoristili so pridobljeno prednost in neusmiljeno luknjali perzijske ladje ter sredi vrtinca valov, tonečih kosov ladij in utapljajočih se vojakov Grčijo povsem jasno proslavili za zmagovalko.

Čez eno leto so Perzijci ponovno poskusili, Atenci so se zopet umaknili na Salamino in od daleč opazovali svoje goreče mesto. Toda s pomočjo zaveznikov so Atene tistega poletja izvojevale še eno pomembno zmago[3] in kljub temu da so se manjši konflikti s Perzijci vlekli še leta, je tista prava eksistencialna grožnja minila in Grčija kot celota si je lahko oddahnila. Atenčani so praznovali. Resda je njihovo nekoč sijajno mesto zdaj ležalo v ruševinah, resda je bilo žrtev mnogo – toda v več odločilnih bitkah so bili zmagoslavni, in to celo brez večje podpore drugih Grkov. Atene so rešile ne le same sebe, temveč celotni grški svet.

Ob Sokratovem rojstvu je ta evforija še vedno trajala, eden od razlogov zanjo pa je bilo prepričanje, da ta slovita zmaga ni le posledica srečnega naključja. Atene so edinstvene, zmago pa so dosegle prav zaradi

[3] Tj. Bitka pri Plataji (op. prev.).

te edinstvenosti. V tej predstavi je imela vlogo še ena zgodba o človeškem uspehu, ki jo je Sokrat lahko slišal od starešin – sicer bolj subtilna od perzijskega poraza, toda na dolgi rok morda celo odločilnejša. Zgodba se je začela v sedmem stoletju pr. Kr., ko se je zaradi vzpostavitve prekomorskih trgovskih poti razlika med bogatimi in revnimi izrazito poglobila. Trgovanje je bogatilo veleposestnike, ki so poljščine izvažali, mali kmetje pa so iz tega tekmovanja izostali, zapadli v dolgove in izgubili zemljo. Vzvodov za razrešitev tega stanja niso imeli. Vse politične niti je v rokah držal svet, ki se je zbiral na Areopagu. Pripadniki tega sveta so bili aristokrati, odločitve pa so vselej govorile v prid njihovim lastnim interesom. Drug politični zbor, eklezija, je vseboval bolj pester profil prebivalstva, a ni imel prave moči, saj je procese v njem nadzoroval areopagitski svet.

Na začetku šestega stoletja je bil položaj tako eksploziven, da je potrebo po spremembi začutila celo večina aristokratov. Reforme so se končno uveljavile po dolgem, napornem obdobju in na koncu stoletja je bilo politično jedro mesta videti povsem drugačno. Eklezija je sprejemala še več članov in sledila novim pravilom. Pravico do udeleževanja sestankov, naslavljanja množic

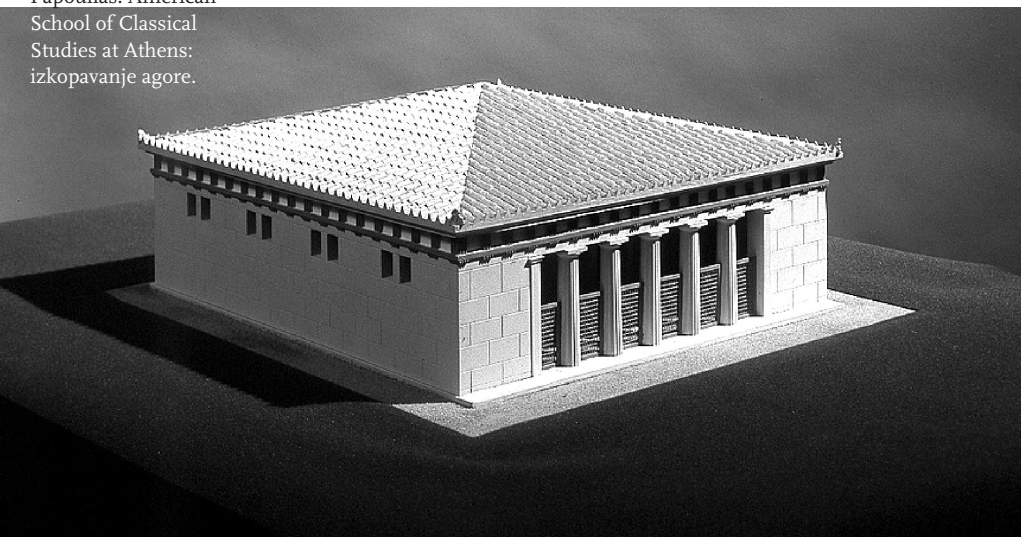
in oddajanja glasovnic ob kakem vprašanju so zdaj imeli vsi državljani, pri tem pa je sleherni državljan, reven ali bogat, imel le en sam glas. Enako pomembno je bilo tudi dejstvo, da areopagitski svet eklezije ni več nadzoroval, saj se je izvršni nadzor nad to skupščino preselil k predstavniškim skupinam, ki so zastopale celotno skupnost meščanov. Te skupine pa nikoli niso zasenčile eklezije same; meščani so v celoti držali vrhovno oblast nad odločitvami njihove polis. Moč ljudi so okrepile tudi mnoge druge reforme. Politični položaji so bili določeni po žrebu, zato so imeli vsi državljani možnost na neki točki v življenju opravljati javno funkcijo, sodni sistem pa je vsem državljanom dovoljeval, da svoje pritožbe obelodanijo vpričo porote njihovih vrstnikov.

Novi sistem je bil v primerjavi s sodobnimi standardi resno pomanjkljiv. *Državljan* je pomenilo svobodnega moškega vsaj sedemnajstih let, čigar starši so Atenci, in že to je izključilo precej odraslih oseb: najočitneje seveda ženske, pa tudi sužnje in tujce. Že samo sužnji so predstavljali kar polovico celotnega prebivalstva, saj so v antiki zmagovalci v vojaškem konfliktu postali gospodarji nad premaganimi, ki so, razen izjemoma proti

odkupnini, zapadli v suženjstvo. Od 300.000 ali 400.000 ljudi, ki so v polisu živeli, ko je bil Sokrat star 50 ali 60 let, je državljanstvo pripadalo približno 30.000. Kljub temu pa so Atenci v obdobju, ko je večina ljudstev živela pod samopašnimi kralji in drugimi vladarji, dosegli nekaj izjemnega. Vsi atenski državljani, ne glede na ekonomski ali družbeni status, so imeli možnost vplivati na politično podobo svojega okolja. Atenci temu izumu še niso nadeli imena, pod katerim ga poznamo danes; zanj so uporabljali izraz *isonomia,* enakost pred zakonom. Kot odziv na globoke razkole v njihovi družbi pa so prav zares ustvarili prvo demokracijo na svetu.

Atencem se je zdelo samoumevno, da sta ti dve zgodbi o uspehu – ustanovitev demokracije in zmaga nad Perzijo – med sabo povezani. Zgodovinar Herodot, Sokratov sodobnik, je večinski pogled kasneje opisal takole:

BULE IN PRITANIJA Eklezija je imela dva izvršna odbora. 500-članska bulé (βουλή [bulé]) je bila odgovorna za določanje programa eklezije, 50-članska pritanija pa je načelovala srečanjem eklezije in izvrševala njene določbe. Sodobni izračuni kažejo, da je na neki točki v enem od teh odborov služila več kot polovica meščanov (JACT, str. 212). Na sliki vidimo model starega bulevterija (βουλευτήριον [bouleutérion]), zgradbe, kjer se je večino Sokratovega življenja srečevala bulé.

Model starega bulevterija, pribl. 500 pr. Kr. Petros Demetriades in Kostas Papoulias. American School of Classical Studies at Athens: izkopavanje agore.

Svoboda je izvrstna stvar; kajti celo Atenci, ki pod tiransko vlado niso bili niti za kanec pogumnejši od svojih sosedov, so po osvoboditvi izpod tiranov postali prvi od vseh. To kaže, da so v času tlake skrivali svoj pogum, saj so delali za gospodarja; ko pa so se osvobodili, je vsak posameznik delal najbolje zase.[4]

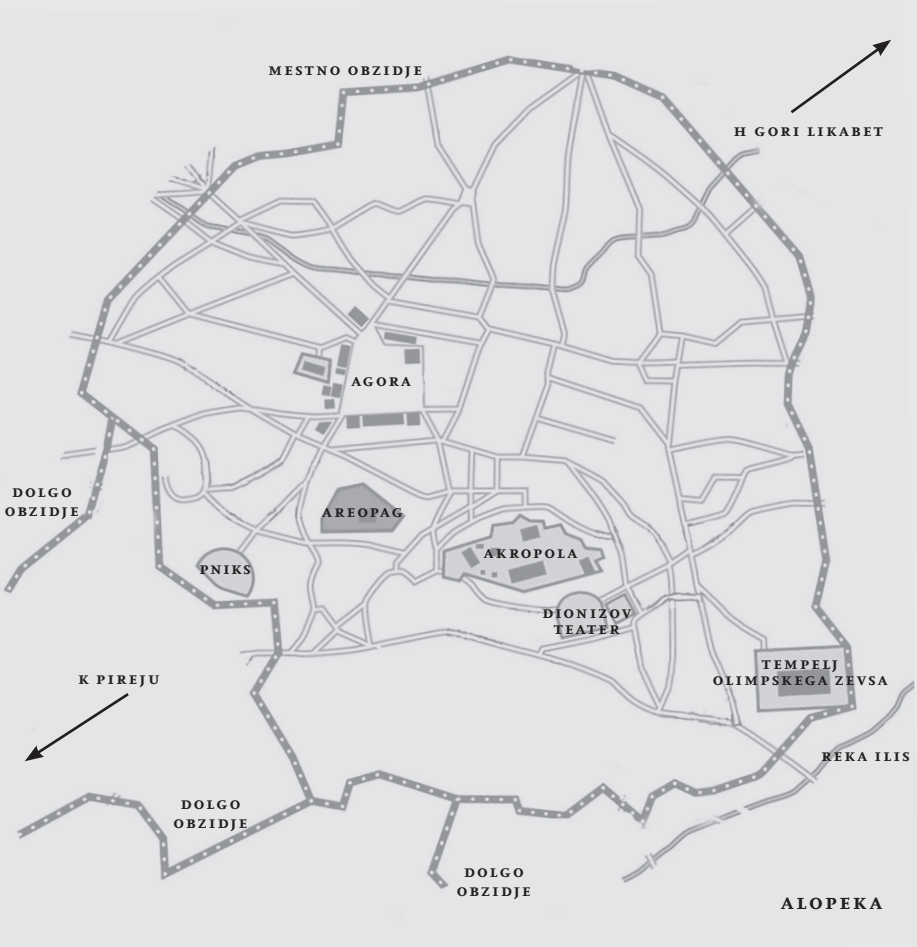
Demokracija je Atencem dala nekaj, za kar se je bilo vredno boriti, zmaga proti Perziji pa je dokazala, da se jim ne more zoperstaviti nihče.

O, srečnež Sokrat, da se je rodil ravno v atenskem polisu! Za zaščito nad mestom so tekmovali silni bogovi, pogumni ljudje pa so ga obranili, se soočili z njegovimi šibkimi platmi in ga preoblikovali po svojih vrednotah. Nobenega dvoma ni bilo, da je Atenam namenjena prav posebna usoda. Prav kmalu je mesto zares izkusilo eno izmed redkih zlatih dob v človeški zgodovini – intenzivno obdobje zares

[4] Prevod Antona Sovreta: »Tu vidimo jasno, kolikšno vrednost ima politična svoboda, ne samo v enih rečeh, temveč na sploh. Dokler so Atencem gospodovali tirani, niso bili v vojni kos nobenemu svojih sosedov; ko pa so se otresli jarma, so postali med vsemi daleč najprvi. To dokazuje, da so bili, dokler so hlapčevali, namenoma nemarni v izpolnjevanju dolžnosti, ker so delali pač za samosilnika; v svobodi, ko so imeli od dela samí korist, se je pa sleherni trudil, kar je najbolj mogel.« (Herodot, *Zgodbe,* 1955)

neverjetnih političnih, vojaških, ekonomskih, intelektualnih in umetniških dosežkov. Za otroka, ki šele začenja svojo življenjsko pot, sta bila ta kraj in ta čas zares čarobna.

Mesto Atene

DRUGO POGLAVJE

Pot k državljanstvu

ATENE NISO IMELE CELOVITEGA SISTEMA izobraževanja, a so tako rekoč vsi fantje iz meščanskih družin prejeli vsaj delež formalne izobrazbe. Ko je bil Sokrat star šest ali sedem let, se je Sofronisk dogovoril z izbranim zasebnim učiteljem in deček je odtlej vsakodnevno odhitel k pouku. Končno se je Sokrat nekoliko izvil materinemu nadzoru, toda pri tem ni bil nikoli sam. Šolarje je vedno spremljal *paidagogos,* suženj ali najet posameznik, ki je skrbel za njihovo varnost in vzdrževal disciplino. Družine, ki si take storitve niso mogle privoščiti – mednje je najbrž spadala Sokratova – so to nalogo zaupale odgovornemu sorodniku moškega spola.

Šolski kurikulum za dečke je vseboval tri glavne predmete, ki so veljali za bistvene v življenju državljana. Prvi predmet, pismenost, je državljanom omogočal ustvarjanje arhivskih

zapiskov, branje javnih obvestil in zapisovanje imen na volilni material. Sokrat je pri osvajanju te temeljne veščine na kolenih skrbno držal deščico, prekrito z voskom, in na njeno mehko površino s stilusom zarisoval črke. Bistri učenci, kot je bil tudi sam, so se veščine hitro naučili in tako so jim ponavljajoče se vaje načele potrpljenje. A če bi kot otrok svojemu živahnemu umu pustil prosto pot, kot je to počel v odrasli dobi, bi to drago plačal – na vaznih poslikavah tiste dobe lahko večkrat vidimo učitelje, ki s sandali v rokah nameravajo neposlušnim učencem z udarci vcepiti pokornost.

Zanimivejši del opismenjevanja je predstavljalo pomnjenje cenjene verzne literature. V današnjih šolah je veščina pomnjenja opuščena, toda atenski učitelji so njene prednosti povsem jasno videli. Učenec, ki je v spomin spravil vrhunska besedila, je lahko za potrebe svojega lastnega pisanja in govorjenja skoraj brez truda črpal iz zakladnice elegantnega besedišča in umetelnih stavkov. Poleg tega so izjemna književna dela mlademu človeku nudila primerno plemenite vzore junaških posameznikov. Četudi se nam danes to zdi osupljivo, so se nekateri fantje – prav mogoče tudi Sokrat – na pamet naučili celotno

Iliado ali *Odisejo*. Kot odrasel mož se je Sokrat pogosto naslonil na svoje tekoče poznavanje Homerja in drugih pesnikov.

Več težav mu je predstavljal drugi šolski predmet: glasba. Kakor drugi fantje se je verjetno učil petja ter igranja na glasbilo, po vsej verjetnosti lire ali pa neke vrste piščali,[5] toda glasbena dejavnost ni postala pomemben del njegovega življenja. Glasbenega pouka se je ponovno lotil šele v sedmem desetletju življenja – takrat pa, kot sam pove, je svojega učitelja, ki ga je »še vedno učil igrati«, »osramotil«. Kljub temu je Sokrat do te discipline gojil isto spoštovanje kot kultura, v kateri je živel. Glasba je bila nepogrešljiva na mnogih javnih prireditvah in tudi bistven element *simpozijev,* formalnih družabnih večerij za moške na domovih premožnih posameznikov, kjer se je ob glasbeni spremljavi izvajala tudi poezija, vključno z *Iliado* in *Odisejo*. Menili so, da glasba izgrajuje značaj. Spodbujala je občutek za razmerja, subtilnost in red, ki so v človeku vzbudili prave odnose in ravnanje. Generacijo za Sokratom je Platon opozoril, da pretirano mešanje glasbenih slogov – »kršenje zakonov, ki veljajo za glasbeno

[5] Gre za *aulos* (lat. *tibia*), poleg lire najbolj razširjen antični inštrument.

umetnost«, kot to imenuje sam – neizogibno vodi do »nagnjenja do kršenja zakonov«. O tej vzročnosti si lahko mislimo svoje, toda za Atence je bila povsem smiselna.

Sokratova telesna moč mu je prinesla naravno prednost pri športu, tretjem elementu njegovega izobraževanja. S sošolci je vadil rokoborbo in boks v lokalni *palestri*, dvorišču s stebri za športne vaje. Za atletske discipline, ki so zahtevale več prostora – tek, skok v daljino, metanje diska ali kopja – so se preselili v večji *gimnazij,* večjo javno oskrbovano ustanovo v predmestju. Telesni trening je poskrbel, da je bila polis pripravljena v vojaškem smislu, prav tako pa je gojil izjemne športne posameznike, ki naj s svojimi dosežki proslavijo Atene. Olimpijske igre, ki so se zgodile enkrat vsaka štiri leta na severozahodnem Peloponezu, največjem grškem polotoku, so bile najstarejše in najprestižnejše grško športno tekmovanje, a Atene so imele v času praznika *panatenaja* tudi svoj športni festival. Zvrstile so se različne discipline: boks, rokoborba, tek in vznemirljive dirke z vozovi, sodelovali pa so najboljši športniki iz celotne Grčije. Kakor drugi Grki so tudi Atenci ta tekmovanja vzeli skrajno resno. Že sama beseda *atlet* nam pokaže jasno povezavo, ki

so jo Grki videli med športnim udejstvovanjem in tekmovalnostjo. Beseda prihaja iz grškega izraza ἆθλον [áthlon], ki pomeni »nagrada«; grški ἀθλητής [athletés] je torej dobesedno pomenil »kdor tekmuje za nagrado«.

Šport je bil pomemben še iz drugih razlogov. Grki so cenili lepoto moškega telesa in gracioznost njegovih gibov, zato so športniki tekmovali goli. To idejo skriva še ena slovenska beseda: *gimnazija* prihaja iz grške besede γυμνός [gymnós], ki pomeni »gol«. Najbolj cenjena disciplina, kjer je športnikovo gibanje še najbolj prišlo do izraza, je bil zato skok v daljino, ki so ga izvajali ob spremljavi piščali. Šport je bil povezan tudi z notranjim, miselnim svetom. Ob velikih panatenajskih igrah, olimpijskih igrah in drugih športnih dogodkih so zato vedno potekala tudi umetniška tekmovanja, recitacije književnih del ter spontane predstavitve pesnikov. Palestre in gimnaziji so bili tako povsem naravno okolje za učene razprave. Sokrat je v odrasli dobi v njih preživel veliko časa in mimoidoče zvabljal v pogovore, ki bi jih mi postavili bolj v kakšno univerzitetno predavalnico kot pa v lokalni fitnes. Grk iz antike bi se sodobni predstavi, da mišice in možgani nimajo nič skupnega, strašansko začudil.

ATLETSKE DISCIPLINE
Zunanjost te dvoročne posode za pitje vina na simpozijih je poslikana s prizori mladeničev, ki vadijo skok v daljino in metanje diska. V sredini stoji par metalnih kopij, pripravljen za uporabo. Oblečena lika sta igralec na piščal in suženj, ki čisti atletovo kožo.

Atiški kiliks v rdečefiguralnem slogu, pribl. 510–500 pr. Kr. Pripisano atiškemu slikarju-tesarju, Grčija, Atika. Muzej J. Paul Getty. Digitalna fotografija je last Gettyjevega programa odprte vsebine.

Od Sokrata so pričakovali, da bo medsebojno povezanost vseh šolskih predmetov dobro razumel. Ni pridobival le posameznih veščin ali osvajal koščkov znanja; razvijal je sposobnost za polno, celovito življenje. Ta končni cilj v življenju so Grki imenovali ἀρετή [areté]. Standardni slovenski prevod te besede, »vrlina«, nam v misli prikliče plemenitost značaja, kar ta beseda vsekakor zajema. Toda »vrlina« vsekakor ni dovolj, da izrazi vse, kar *arete* predstavlja, namreč odličnost na vseh življenjskih področjih. Doseči *arete* je pomenilo postati izjemen posameznik tako na telesnem kot tudi intelektualnem in duševnem nivoju.

Izziv je bil precejšen. Kako pa se je pri tem odrezal šolarček Sokrat? Grški zgodovinar Plutarh, ki je živel v I. stoletju po Kr., trdi, da je bil fant tako osupljivo sposoben, da šolanja niti ni potreboval. Pravi, da je orakelj Sofronisku povedal, naj sinu pusti početi, karkoli bi si želel. Ker je imel Sokrat »v samem sebi boljšega vodiča za življenje kakor tisoč učiteljev«, očetu ni bilo treba drugega kakor moliti k bogovom za svojega sina. Zgodba se seveda najbrž ni odvila ravno tako. Otroška obdobja slavnih zgodovinskih osebnosti so nadvse primeren material za ustvarjanje

legend, Plutarh pa je znan po svoji nagnjenosti k anekdotam.

Kljub vsemu pa Plutarh svojo zgodbo črpa iz resničnega dejstva o Sokratu. Že od svojih mladih let je Sokrat lahko slišal nekakšen notranji glas, ki ga je svaril pred določenimi dejanji. Naročil mu je, denimo, naj se s kakšnimi posamezniki ne druži ali pa naj ne gre iz sobe, ki jo je ravno nameraval zapustiti. Glas je očitno Sokratu vedno narekoval, česa naj *ne* stori. Spremljal ga je celo življenje, Sokrat pa je njegovim navodilom vselej sledil, čeprav so se njegovim trditvam o notranjem glasu ljudje posmehovali ali postali nezaupljivi. Verjel je, da so za ta glas odgovorni bogovi, imenoval pa ga je δαιμόνιον [daimónion], »božansko«.[6]

Danes le težko kaj konkretno sodimo o Sokratovem dajmonionu, in to ne le zato, ker smo skeptični do vsega nadnaravnega. *Dajmonion* izstopa tudi v miselnem svetu samega Sokrata. Zaščitni znak njegove filozofske refleksije je poudarek na logičnem razmišljanju kot osnovi za sistem etike. Če kdo sledi skrivnostnemu glasu,

[6] Jezikoslovno gledano je izraz posamostaljen pridevnik srednjega spola, izpeljan iz samostalnika δαίμων [daímon] »božansko bitje; duh zaščitnik«. Slovenščini na tem mestu (spet) spodleti ujeti kompaktnost in izraznost grške besede (op. prev.).

bi to le težko uvrstili med vedenje, osnovano na logiki. To neskladje lahko skušamo pojasniti tako, da dajmonionove napotke razumemo kot intuicijo ali slutnje, ki jih vsake toliko časa doživimo tudi sami. Ne glede na našo interpretacijo pa je Sokrat sam menil, da glas, ki ga sliši, na nek način prihaja od samih bogov.

Sokrat je v šoli ostal do svojega sedemnajstega leta, ko ga je oče uradno predstavil uradnikom okrožja Alopeka. Prepričali so se, da je Sofronisk državljan, Fajnareta pa hči državljana, nato pa so mladeničevo ime vnesli na uraden seznam in tako je Sokrat postal novopečeni državljan ponosnih Aten. Za opravljanje posameznih funkcij, kot je članstvo v porotah, je sicer moral počakati še do tridesetega leta, toda zdaj je bil del žrebnega sistema, ki je državljanom zadajal naloge, lahko je tudi volil v ekleziji in opravljal večino javnih funkcij v svojem okrožju in mestu.

Prva Sokratova državljanska dolžnost so bile vojaške vaje. Stoletje kasneje so se novi rekruti lahko vpisali v večletni program, po katerem so se v prvem letu naučil rokovati z orožjem, v drugem in tretjem letu stražili polis in njeno obzidje, ob zaključku pa bili usposobljeni za vojaško služenje doma ali v tujini. V Sokratovem

času je bil sistem manj organiziran, doživel pa je vsaj neke vrste trening. V grškem svetu je bil vsakdan pogosteje zaznamovan z vojno kot z mirom, atensko vojsko pa so sestavljali prebivalci, ne pa profesionalni, poklicni vojaki. Za služenje so morali biti na voljo vsi državljani do šestdesetega leta.

Po vojaškem usposabljanju je Sokrat verjetno pomagal očetu v delavnici. Če drži, kar pravi tradicija, je bil Sofronisk kamnosek, mladi Sokrat pa je svoj čas bržkone preživljal ob obdelovanju kipov, klesanju črk ali celo polaganju opeke; grška beseda za »kamnoseka« je namreč zajemala celo vrsto dejavnosti, od katerih so bile ene izjemno umetniške, druge pa trivialne. A kjerkoli v tem se je že znašel Sokrat, mu ta poklic ni prirasel k srcu. V svojih premnogih razpravah z drugimi Atenci tovrstnega dela nikoli ne omenja.

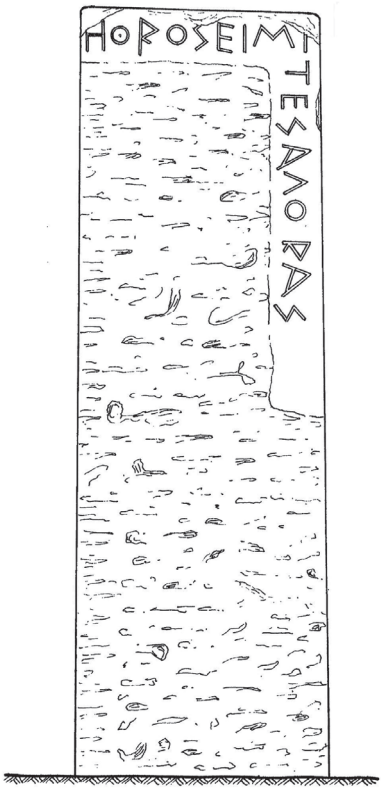
Radovedni mladenič je najbrž odprtih rok sprejel vsako priložnost, da se umakne v mesto. Ko je dospel tja, je pogosto stopil naravnost do *agore*. Beseda pomeni »kraj zborovanja«, bila pa je upravno okrožje, versko območje, trgovski center in socialno središče – vse v enem. Med perzijskimi napadi je bila agora močno poškodovana, toda obnova in dogradnja

sta se začeli že pred Sokratovim rojstvom in sta potekali celo njegovo življenje. Kot otrok bi Sokrat za vstop na to območje potreboval spremstvo odraslega, zdaj pa ga razmejevalni kamni z napisom ΧΟΡΟΣ ΕΙΜΙ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ, »Sem meja agore«, niso več ovirali.

Območje agore je vključevalo tudi vrveče središče administrativnih skupščin eklezije ter velika sodišča, kjer se je kakor pravi očividec iz petega stoletja, obravnavalo »toliko zasebnih pravd, javnih obravnav ter sodnih preiskav, da se jih niti vsi ljudje skupaj ne bi mogli lotiti.« Obvestilne table, ki so jih neprestano posodabljali, so državljanom nudile sveže novice. Nekatera obvestila so na hitro naslikali na lesene deske, druga so bila z malce več dela klesana v kamen – nekatera je morda klesal celo sam Sokrat. Najbolj vabeč kraj na agori so bile *stoe,* pokriti stebriščni hodniki, ki so hkrati nudili zavetje in svež zrak. Pod eno izmed teh, ki so jo kasneje imenovali tudi στοά ποικίλη [stoá poikíle] oz. »poslikana stoa«, so se državljani prerekali glede politike, klevetači širili najnovejše trače, ulični umetniki žonglirali in požirali ogenj, trgovci pa ponujali svoje blago. Prostor se je zdel domač celo intelektualcem. V tretjem stoletju pr. Kr. je Zenon iz Kitija, eden od Sokratovih intelektualnih

dedičev, v pobarvani stoi preživel toliko časa, da so on in njegovi privrženci dobili naziv *stoiki,* njihova filozofija pa *stoicizem*.

Agora je bila tako priljubljen kraj, da so se meščani tam zadrževali celo takrat, ko bi po uradni dolžnosti morali priti na srečanje eklezije, ki se je zbirala na bližnji vzpetini po imenu Pniks. Ob koncu petega stoletja pr. Kr. je mesto za to težavo našlo domiselno rešitev:

MEJNI KAMEN AGORE
Skica prikazuje enega od mejnih kamnov, ki so ga arheologi našli *in situ*. Napis »Sem meja agore« poteka po vrhu in na desni strani.

Mejni kamen agore, najden vzhodno od Tolosa, pribl. 500 pr. Kr. American School of Classical Studies at Athens: izkopavanje agore.

tik pred zborovanjem eklezije je skupina sužnjev v vlogi uradnikov množico na agori prečila z napeto vrvjo, namočeno v rdečo barvo. Zamudniki so nato pohiteli na Pniks, da se jih vrv ne bi dotaknila, saj je rdeče znamenje pomenilo denarno kazen.

Na žalost je Sokratovo radostno novo življenjsko poglavje prekinila tragedija. Sofronisk je umrl in sinu predal odgovornost za družino. Čeprav je bil Sokrat na tej točki sorazmerno mlad, je dobil vlogo zakonitega zaščitnika svoje matere. Čez nekaj časa jo je poročil z drugim možem, Hajredemom, ki mu je rodila sina Patrokla. Morda je Sokrat imel še druge brate in sestre, zanesljivo pa poznamo le tega polbrata.

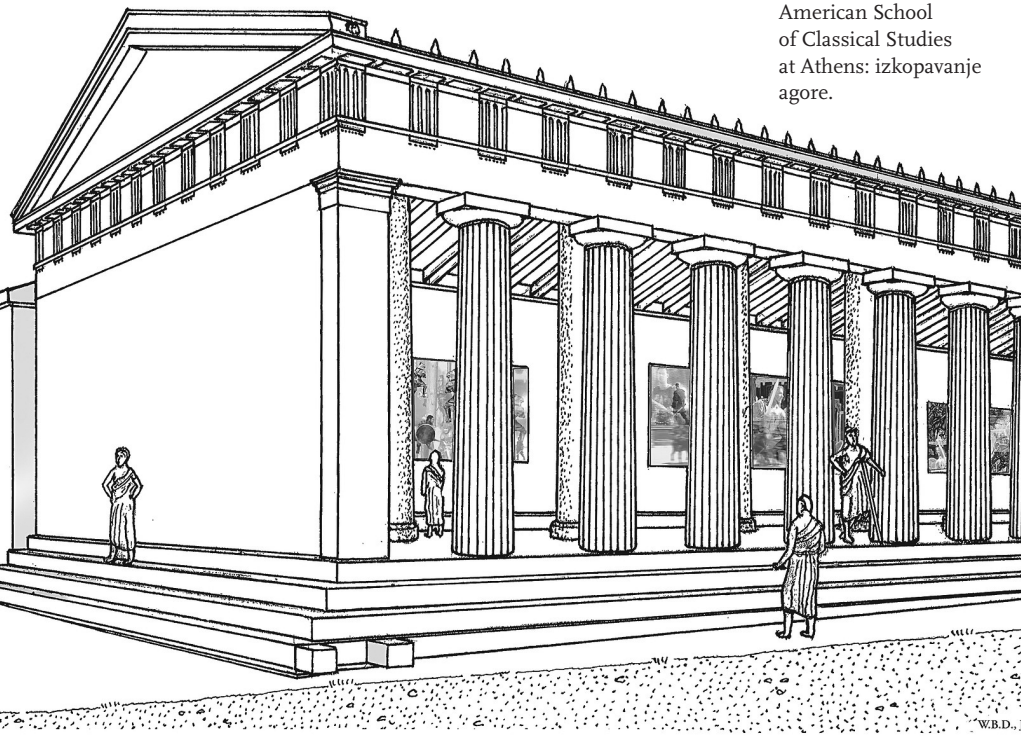
V teh težkih časih so Sokratu gotovo pomagali njegovi dobri prijatelji. Še posebej blizu sta si bila z mladeničem po imenu Kriton, ki je bil njegov vrstnik in živel v istem okrožju (*demi*), poznala pa sta se že od malih nog. Njuni poti sta zdaj šli vsaksebi. Sokrat ni posedoval več kot le najnujnejše stvari in ni niti želel nič več, Kriton pa se je posvečal poljedelstvu in nabiral ogromno bogastvo. Razlika med njima pa nikoli ni uničila njunega prijateljstva. Kriton je prav do zadnjega Sokratovega dne ostal njegov najbližji prijatelj. Drug mladenič iz Sokratovega otroštva

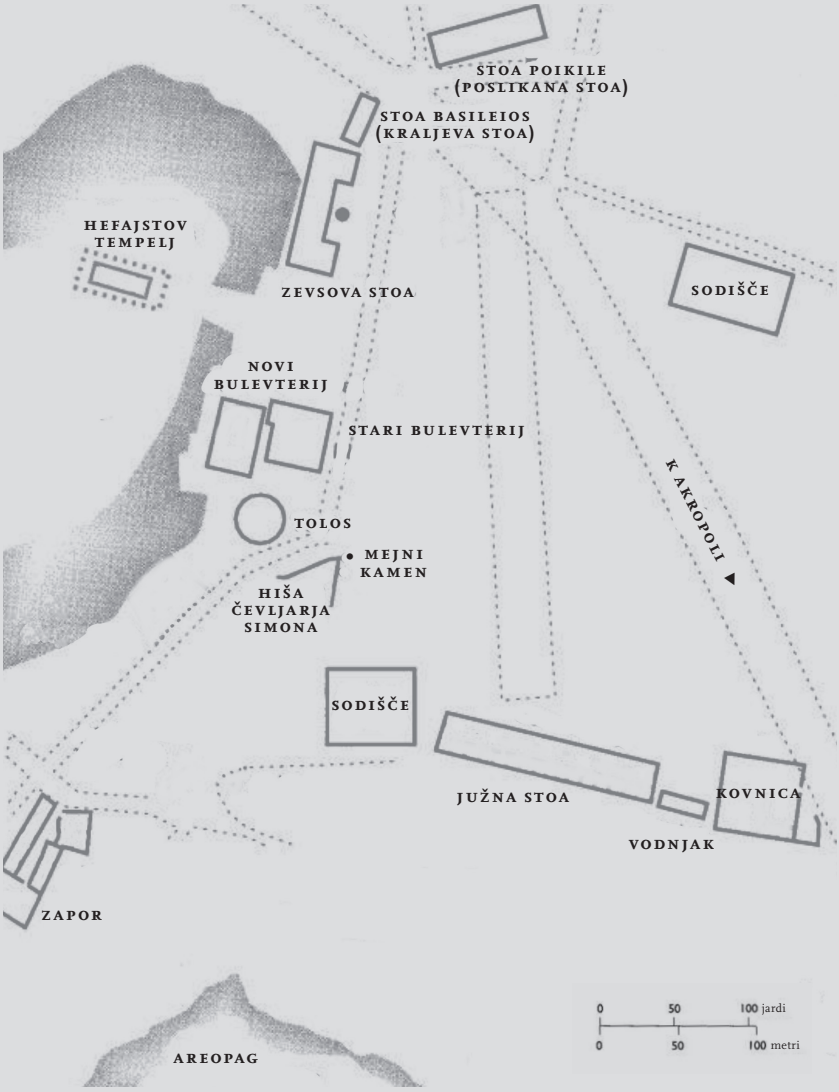
je bil Hajrefont, ki so se mu pogosto posmehovali zaradi njegovega mrliškega stasa – bil je koščen, slok in bled. Imel je tudi dokaj nenavadno osebnost; Sokrat mu daje vzdevek »strastnega moža« in ga opisuje kot »silovitega pri vsem, v kar se je zagnal«. Kljub temu je Hajrefonu Sokrat pomenil veliko in ga kot zvest sopotnik spremljal celo življenje.

Največjo tolažbo pa je bilo moč dobiti v kulturi pogovora, ki so jo v mestu gojili. Atenci so sloveli kot narod z močnim mnenjem in kjerkoli so se zbirali, so svoja stališča vneto zagovarjali. Sokrat je svoj bistri um in ostri jezik že dodobra izuril in bi le steža našel primernejše okolje zanju.

STOA POIKILE (POSLIKANA STOA) Risba prikazuje stoo, kot je bila najbrž videti proti koncu Sokratovega življenja. Strukturo so poimenovali v sredini petega stoletja pr. Kr., ko so zadnjo steno poslikali s spominskimi prizori atenskih vojaških zmag.

Risba stoe poikile v perspektivi. W. B. Dinsmoor, Jr. American School of Classical Studies at Athens: izkopavanje agore.

Točke na agori proti koncu Sokratovega življenja.

Zemljevid na sliki je prilagojen po: Nails, Debra: *The People of Plato: A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Hackett, 2002: str. 267. Izvirni zemljevid je uporabljen z dovoljenjem založbe Hackett Publishing Company, Inc. Vse pravice pridržane.

TRETJE POGLAVJE

Mladi intelektualec

NEKATERI NAJZANIMIVEJŠI POGOVORI V ATENAH so sicer vzniknili spontano, v agori, gimnazijih in podobnih krajih, a druge razprave so bile načrtovane. Bogati meščani so večkrat odprli svoje domove slavnim mislecem iz tujine, da bi jih predstavili atenski javnosti. Sokrat se je takih srečanj silno rad udeleževal.

V delu *Parmenid* Platon Sokrata prikaže v sorazmerno mladih letih, ko se udeleži dogodka, kjer sta prisotna slavni učenjak Parmenid in njegov znani učenec Zenon.[7] Gostje so v Atene z juga Italije pripotovali za obisk velikega panatenajskega praznika in so bili nastanjeni pri nekem premožnem Atencu. Zenon je spisal knjigo, ki jo zdaj prvič prinesel v Atene, in v upu, da jim jo bo bral naglas, se je

[7] Parmenidov učenec Zenon, avtor številnih paradoksov, seveda ni isti kot Zenon iz Kitija, ustanovitelj stoicizma (op. prev.).

zbrala precejšnja množica lokalnih prebivalcev. Zenon se strinja, branju pa sledi intenzivna razprava, ki jo v glavnem sestavlja izmenjava replik med Sokratom in Parmenidom.

Srečanje, ki ga Platon opisuje, se sploh ni nujno zares zgodilo. Večina Platonovih del, tudi *Parmenid,* je napisanih v obliki *dialoga,* prozne literarne oblike, ki jo je Platon populariziral v začetku 4. stoletja pr. Kr. Dialogi so dolge filozofske razprave med dvema ali več posamezniki, kar v Platonovem primeru skoraj vedno vključuje tudi Sokrata. Dialogi sami so sicer nasičeni z zgodovinskimi detajli in prikažejo zgodovinsko verjetne situacije, a kljub temu niso zgodovinski zapisi. Platon je bil sam osebno prisoten le pri enem od dogodkov, ki ga opisuje – sojenje Sokratu –, za precejšnje število dialogov pa njegova prisotnost sploh ni mogoča, saj se je rodil približno triinštirideset let za Sokratom in ga je spoznal šele v približno zadnjih desetih letih njegovega življenja. Ko bi naj se zgodila razprava v spisu *Parmenid,* Platona še ni bilo na svetu.

Platonova prisotnost ali odsotnost seveda ne vplivata na zgodovinsko točnost njegovih dialogov: večina zgodovinarjev